

Osmanlı Dış Politikası Çalışmaları ve Şarkiyatçılık

Uzun bir süre Osmanlı dış politikası çalışmalarına egemen olan söz konusu görme biçimi kısaca şu şekilde çalışıyor: Batı ve Osmanlı arasında dış politikanın yapımı konusunda temel bir fark vardır ve bu fark ontolojik bir sebepten, yani İslam'ın kendisinden kaynaklanan bir farktır. Bu ikilikte Batı diplomasisi rasyonel olarak örgütlenmiş ve tam da bu sebeple evrensel olan bir kategoriye temsil ederken, bunun karşılığında Osmanlı diplomasisi irrasyonel bir önyargı üzerinde temellenen farklı bir kategoridir.

Ali BALCI

Uzun süre, yani 1970 ve 1984 yılları arasında, New York'taki Columbia Üniversitesi'nin Ortadoğu Enstitüsü direktörlüğünü yapan Jacob Coleman Hurewitz, Osmanlı diplomasisi hakkında Batı'daki erken çalışmaları yapan isimlerin başında gelir. Akademiden önce İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin istihbarat birimi olan Stratejik Hizmetler Bürosu'nda çalışan Hurewitz, savaş sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığı için Filistin odaklı siyasi danışmalık görevinde bulundu. Ardından akademiye geçen ve burada bir süre Filistin ve Ortadoğu odaklı çalışmalar yaptıktan sonra 1960'ların başında Osmanlı diplomasisi ile ilgili bazı öncü makaleler yayımladı. 1961 yılında biri *Belleten* diğeri de *The Middle East Journal* dergisinde yayımlanan iki çalışmasında (aslında iki çalışma önemli ölçüde birbirlerinin aynısıdır) doğrudan Osmanlı diplomasisi konusunu ele aldı.

Belleten dergisinin 25. sayısında İngilizce yayımlanan yazısının başlığı "Osmanlı Diplomasisinin Avrupalılaşması: On Dokuzuncu Yüzyılda Tek Taraflılıktan Mütakabiliyete Geçiş" şeklindeydi. Makalede Osmanlı devletini "Avrupa devlet sistemine katılan ilk

Hristiyan olmayan ülke" (s. 456) şeklinde tanımladıktan sonra, Osmanlı diplomasisi çalışan uzmanların incelemesi gereken potansiyel konulardan bahseder. Bu konulardan bir tanesini aynen şu şekilde formüle etmiştir: "[Araştırmacı, Osmanlı devletindeki tek taraflı diplomasinin] tekniklerini ve mantığını belirlemeye ve temelde Müslüman ve Osmanlı olan bu özelliklerin evrensel olanlardan farkını saptamaya çalışır" (s. 457). Osmanlı'nın Batılı diplomasi normlarına nasıl entegre olduğunu anlatmayı hedefleyen bir çalışma, neden Batılı normları tarihselliğinden ve coğrafi karakterinden soyutlayarak 'evrensel' bir kriter olarak sunar? Diğer bir ifadeyle, Hurewitz neden birine Müslüman ve Osmanlı karakter atfederken, diğerini Batılı ya da Hristiyan değil de evrensel olarak sunar?

Bu temel sorunun cevabına geçmeden önce birkaç örneğe daha yakından bakmak meseleyi daha anlaşılır kılacaktır. Hurewitz aynı tarihte *The Middle East Journal* da yayımlanan ve "Osmanlı Diplomasisi ve Avrupa Devletler Sistemi" başlıklı diğer yazısında şu temel soruyu cevaplandırmayı vadeder: Neden Avrupalı hükümdarlar İstanbul'a elçi gönderirken, Osmanlı

Padişahları benzer bir adımı atmadılar (s. 146)? Hurewitz, bu sorunun cevabı olarak (*Belleten*'deki yazıda yer vermediği) üç farklı sebep sunar. İlkine göre Osmanlı Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte uzun süre Avrupa'da en büyük güç olduğu için zayıf Avrupalı devletlerden farklı olarak böyle bir ihtiyaç hissetmemiştir. İkinci sebep, Osmanlı coğrafyası Avrupa ticareti için temel hedef iken Osmanlı için ticaret rotası uzun bir süre Asya olmuştur. Bu iki açıklayıcı (test edilebilir ve kanıtlanabilir) nedenin yanı sıra Hurewitz, üçüncü bir sebep daha ileri sürer. Buna göre, "teoride kafir dünya ile savaş halinde olan" İslam dini, Osmanlı'nın Müslüman olmayan devletler ile ilişkilerini belirlemiştir (s. 146).

Bu üçüncü sebep/açıklama kısa bir süre sonra, 1963'de yayımlanan Thomas Naff'ın "III. Selim Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Reform ve Uygulama, 1789-1807" başlıklı çalışmasında da karşımıza çıkar. Osmanlıca kaynaklara bakmada epey cimri davranan Hurewitz'den farklı olarak birincil kaynakları detaylı bir şekilde ele alan Naff, bütün bu kaynakları Hurewitz'in formüle ettiği soru ekseninde okur. Diğer bir ifadeyle Osmanlı diplomasinin Müslüman

karakterini anlamak Naff'ın çalışmasının temel araştırma sorusudur (s. 296). Naff sadece araştırma sorusunu olduğu gibi kullanmakla kalmaz, Hurewitz'in temel varsayımını da değiştirmeden alır. Ona göre, Osmanlı'nın diplomasisinden anladığı şey temelde "İslam'ın, Hristiyan Avrupa karşısındaki içkin ahlaki ve kültürel üstünlüğü şeklindeki illüzyon" tarafından belirlenmektedir. Bu "önyargı (...), Osmanlıların Batı'nın yöntemini taklit etmesini ya da onu olduğu gibi almalarını" engellemiştir. Diğer bir ifadeyle, bu "Müslüman mantığının mevcudiyeti [III. Selim'in reform] çabalarını zayıflatmış gibi, ilerlemelerini de yavaşlatmıştır". Sonuçta Osmanlı, amaçları, örgütlenmesi ve mantığıyla bir "Ortaçağ İslam devleti" olarak kalmaya devam etmiştir (s. 296).

Bu cevap (yani Osmanlı'nın modern/evrensel diplomasiye adapte olmakta gecikmesine dair geliştirilen açıklama) M. S. Anderson'un 1993 tarihinde yayımlanan *Modern Diplomasi'nin Doğuşu, 1450-1919* başlıklı kitabında da karşımıza çıkar. Uzun bir süre Osmanlı dış politikası çalışmalarına egemen olan söz konusu görme biçimi kısaca şu şekilde çalışıyor: Batı ve Osmanlı arasında dış politikanın yapımı konusunda temel bir fark vardır ve bu fark ontolojik bir sebepten, yani İslam'ın kendisinden kaynaklanan bir farktır. Bu ikilikte Batı diplomasisi rasyonel olarak örgütlenmiş ve tam da bu sebeple evrensel olan bir kategoriye temsil ederken, bunun karşılığında Osmanlı diplomasisi irrasyonel bir önyargı üzerinde temellenen farklı bir kategoridir. Dolayısıyla Hurewitz'in diplomasiyi Batı'nın Batı-dışına ihraç edebileceği

teknolojik bir ürüne benzetmesi, bu anlamda şaşırtıcı değil (*Bellekten*, s. 455). Bu ihraç faaliyetine, yani evrenselleştirme sürecine muhatap olan Batı-dışı ülkenin, yani Osmanlı'nın en önemli sorunu da Naff'ın 'reformun düşmanı' olarak tanımladığı Müslüman mantığının kendisidir. Osmanlı, ancak bu mantıktan kurtulması halinde diplomasi'nin evrensel ilkelerine kendisini adapte edebilecektir.

A. Nuri Yurdusev yukarıda özetlenen Osmanlı dış politika faaliyetlerini anlama noktasındaki Şarkiyatçı bakışın, Batı'daki Türklerle ve Osmanlı'ya yönelik önyargıların bir ürünü olduğunu söylemekte haklıdır ("The Ottoman Attitude toward Diplomacy", 2004, s. 29). Fakat söz konusu bakışın neden öyle olduğuna yönelik açıklama burada bırakıldığında, yani 'önyargı' ile yetinildiğinde, önemli bir ayrıntının ıskalandığını düşünüyorum. Aksine Osmanlı diplomasisine yönelik bu okuma, bir kaç yüzyıldır Batı'da Doğu'ya dair yazılıp çizilen Şarkiyatçı literatür ile uyumlu olduğu gibi, Batı'nın Doğu üzerinde yetke kurmasında da işlevsel olan kurumsallaşmış bir varsayımdır. Bu yetkeyi göz ardı ettiğimizde yerli entelektüelin, Yurdusev'in de fark ettiği üzere örneğin Ercüment Kuran'ın (s. 9), neden aynı okuma biçimine sıkışıp kaldığını açıklama noktasında yetersiz kalırız. Kuran'ın yaklaşık 20 yıl sonra kaleme aldığı çalışmasında ("Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821") Hurewitz ve Naff ile aynı noktada birleşmesini önyargı değil, aksine Şarkiyatçılığın Doğu'nun bilinme biçimleri üzerinde kurduğu yetke belirlemektedir.

Osmanlı'nın Batılı diplomasi normlarına nasıl entegre olduğunu anlatmayı hedefleyen bir çalışma, neden Batılı normları tarihselliğinden ve coğrafi karakterinden soyutlayarak 'evrensel' bir kriter olarak sunar?

Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Osmanlı diplomasi çalışmalarını şekillendiren bu görme biçimi, 2000'lerle birlikte Osmanlı dış politikasına yönelik artan ilgi ile birlikte güçlü kanıtlarla çürütüldü. A. Nuri Yurdusev başta olmak üzere yeni araştırmacılar Hıristiyan/laik Batı İslamcı Osmanlıya karşı gibi ikiliğin somut dayanakları olmadığını örnekleri ile ortaya koydular. Fakat yaklaşık yarım yüzyıl Osmanlı dış politika çalışmalarında tekel konumundaki Şarkiyatçı bakışın tarihselleştirilmesi akademik bir ihtiyaç olarak ortada durmaktadır. Osmanlı tarihi çalışmalarını nasıl şekillendirdikleri ve Batı'nın Doğu ile olan hiyerarşik ilişkisinde nasıl bir işlev üstlendikleri gibi sorular bu bağlamda cevaplanmayı beklemektedir. Bir örnek olması açısından Rifa'at Ali Abou-El-Haj (2005), ünlü Marksist tarihçilerden Perry Anderson'un *Lineages of Absolutist State* kitabını örnek vererek bu kitabın Osmanlı bölümünün nasıl Şarkiyatçı Osmanlı çalışmalarının etkisinde kalarak sorunlu bir analiz sunduğuna işaret eder. ○

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi